

IESKATS KALNCIEMA MUIŽAS VĒSTURĒ

Kalnciems – un līdz ar to netieši arī muiža – rakstos pirmoreiz pieminēts jau 1567. gadā, savukārt pati muiža – 1585. gadā. Latvijas un Eiropas vēsturē Kalnciema muiža ievērojama ar to, ka šeit dzimis Kurzemes-Zemgales hercogs (1737–1762), Rundāles un Jelgavas baroka piļu cēlājs Ernsts Johans Bīrons (1690–1772). Te hercoga senči saimniekojuši vairākās paaudzēs kopš 16. gadsimta.

Kalnciema kā muižas un apdzīvotās vietas vēsturiskais centrs (vairākus gadsimtus līdz administratīvi teritoriālajai reformai 1979. gadā) meklējams mūsdienā Tīreļos Valgundes pagastā, nevis Lielupes kreisajā krastā. Muižas centrs veidojies senu satiksmes ceļu krustpunktā, kur jau kopš viduslaikiem darbojusies upes pārceltuve. Te krustojies Lielupes ūdensceļš, kas kā saimnieciskā maģistrāle vienojis Baltijas jūru un Jelgavu jau kopš seno zemgaļu laikiem (arī upes krastos gājuši vairāki svarīgi satiksmes ceļi), un Rīgas–Kurzemes–Prūsijas zemesceļš. Muižas centrs ar pārceltuvi Livonijas laikā kalpojis par vienu senā ceļa robežposteni, bet vēl senākos laikos te, iespējams, bijusi svarīga zemgaļu osta un upes abos krastos slējušās zemgaļu apmetnes. Par vietas seno apdzīvotību liecina senkapi upes labajā krastā.

1567. gadā Kalnciemu savā slavenajā rīkojumā par baznīcu, skolu un pansionātu celtniecību hercogistē pieminējis pirmais Kurzemes-Zemgales hercogs Gothards Ketlers (1517–1587; valdījis 1562–1587). Dokuments paredzēja, ka arī Kalnciemā atverama tai pašā gadā nodibinātās Jelgavas Sv. Annas draudzes (latviešu lauku draudze) filiāle un ceļama baznīca (šis lēmuma punkts tā arī palika neizpildīts). Tomēr vēlākā Kalnciema pagasta (pastāvēja no 1819. līdz 1979. gadam) teritorijā esošo muižu nosaukumu sākotne ir visai neskaidra. Kā norāda mākslas vēsturnieks Imants Lancmanis, sākotnējais Kalnciema muižas nosaukums bijis Timzu jeb Timzas muiža, kuru 1585. gada 14. jūnijā kā lēni no hercoga Gotharda saņēma vēlākā Kurzemes hercoga Ernsta Johana Bīrona sencis Karls Bīrens (*Carell Bühren*). Kā raksta I. Lancmanis, šī Timzu muiža pakāpeniski ieguva Kalnciema muižas nosaukumu, bet Kalnciema apgabala “īstā” kroņa jeb domēņu muiža, kas līdz tam (un arī 1567. gadā) faktiski bija nesusi Kalnciema nosaukumu, patiesībā bijusi vēlākā Kalnciema muižas lopu muiža, kuras plašāk zināmais un topogrāfiski pierādāmais nosaukums Klīve jeb *Kliewenhof* (Klīves muiža) rakstos pirmoreiz parādās tikai hercoga Frīdriha Ketlera (1569–1642) laikā 17. gadsimta pirmajā pusē. Vidzemes kartogrāfa Georga fon Švengelna zīmētajā Kurzemes robežkartē 1634. gadā Kalnciema muiža nodēvēta par Bīriņu jeb Bīrenu muižu (*Biringshoff*), kā mazāku ciematiņu blakus muižai atzīmējot arī vārdu Kalnciems (*Kalnzeem*), kas norāda uz to, ka Kalnciems un Bīriņmuiža faktiski atrodas vienā un tajā pašā apvidū. Jāpiezīmē, ka ar vārdu *Withopf* 1634. gada kartē nav atzīmēta Valgundes muiža, kā tas kļūdaini apgalvots, bet gan vieta, kas atbilst Klīves muižas centram. No kurienes kartē iegūlis citviet neredzētais vietvārds *Withopf*, atliek vien minēt.

Muižas turētāji līdz Latvijas agrārreformai

Atšķirībā no netālās Valgundes (*Vollgut/Wolgunt*) muižas, kas piederējusi vācbaltiešu baroniem, Kalnciema muiža kopā ar Klīves muižu un mežziņa muižu bijusi valsts jeb tā dēvētā kroņa muiža – tā atradusies Kurzemes-Zemgales hercogistes, vēlāk Kurzemes guberņas un Latvijas valsts institūciju (arī pašvaldības) valdījumā (īpašumā), tikusi iznomāta privātpersonām, taču muižniekiem nav piederējusi. Muižas nomnieki (rentnieki) un pārvaldnieki gadu gaitā mainījušies, dažos vēstures posmos pat visai bieži.

Vairāk nekā gadsimtu Kalnciema muižas vārds saistīts ar nomnieku Bīrenu dzimtu un tās, domājams, pirmo pārstāvi Kalnciemā – Karlu Bīrenu, kurš rakstos pirmoreiz minēts 1573. gadā kā hercoga Gotharda karakalps. Viņš, dzīvodams Kalnciemā, nonācis konfliktā ar Rīgu par tiesībām zvejot Babītes ezerā (galvenais muižas ienākumu avots bez zemnieku nodevām un lauksaimniecības bija zveja Lielupē). Muižas zemes tika izlēnotas ar noteikumiem, kas paredzēja gan ēku celtniecību un remontu, gan Lielupes pārceltnes jeb prāmja uzturēšanu, gan pienākumus pret hercogisti un valsti. Karls Bīrens miris ap 1612. gadu, viņa sieva Odīlija Kreija – desmit gadus vēlāk. Vēlāk līdz 1683. gadam Kalnciemā saimniekoja Karla dēls Matias, kurš panāca Bīrenu dzimtas iekļaušanu Polijas muižniecības matrikulā un dzimtas ģerboņa apstiprināšanu 1638. gadā. Panākt iekļaušanu Kurzemes bruņniecības matrikulā 1634. gadā Matiasam neizdevās. 1690. gadā Matiasa un Jelgavas pilsētas Annas Blunkas dēla Karla un viņa sievas Hedvigas Katrīnas fon der Rābas-Tīlenas ģimenē Kalnciema muižā kā otrais dēls ģimenē piedzima vecākais hercogs (1737–1762) Ernsts Johans. Viņa valdīšanas laikā (1737–1762) Kalnciemā turpināja dzīvot hercoga vecāki, un Kalnciema muiža ar Klīves pusmuižu, kurās audzēja buļļus, kļuva par vienu no tām muižām, kas apgādāja ar gaļu Jelgavas un Rundāles piļu celtnieku ciematus.

Par vēlākajiem Kalnciema muižas saimniekiem ziņas ir fragmentāras. Zināms, ka muižā dzīvojusi E. J. Bīrona māsa Doroteja Elīzabete, precējusies ar Hermani Dītrihu fon Mēdemu. Pēc hercoga Ernsta Johana aresta 1740. gadā muiža izrentēta Ernstam Kristiānam fon Brigenam, vēlāk fon Fītinghofam no Rīgas, tad Lovīzai Šarlotei fon Mirbahai-Klopmanei. Laikā no 1793. līdz 1909. gadam muiža atradās majora fon Bolšvinga rīcībā, viņu vēlāk nomainīja kāds Bēkmanis, vietējais kalnciemietis Kaspars Dimza un citi.

Kalnciema muižas iznomāšana (izrentēšana) privātpersonām pilnīgi vai daļēji noslēdzās 1866. gadā, kad kā no muižas visumā neatkarīga lauku administratīvi teritoriālā iedalījuma vienība izveidojās pagasts – zemnieku pašpārvaldes institūcija. Atšķirībā no privātmuižām, kuras tradicionāli, protams, bija strikti nodalītas no impērijas administratīvi teritoriālās pārvaldes struktūrām, tostarp zemnieku pagastu pārvaldes, kroņa muižas ar zemnieku pašpārvaldes institūcijām bija daudzos gadījumos cieši saistītas, arī Kalnciema muiža. Jādomā, ka Kalnciems piederēja pie tām Kurzemes guberņas muižām, kuras jau 19. gadsimta sākumā pārvaldīja guberņas administratīvās iestādes (līdz 1841. gadam – guberņas kamerālvalde, pēc tam – domēnu valde).

19. gadsimta 60. gados kroņa muižas tika pilnībā vai daļēji sadalītas zemnieku māju un zemes izpiršanas procesa gaitā, kas, protams, norisinājās arī Kalnciemā. Pilnībā Kalnciema muiža

netika likvidēta, un tās centrs vismaz daļēji tika nodots pagasta un sabiedrisko iestāžu rīcībā, papildinot muižas kompleksu pat ar vienu–divām jaunām ēkām, kas bija paredzētas speciāli zemnieku pašpārvaldes iestādēm – pagasta tiesai un valdei.

Muižas ēkas

Līdz mūsdienām no Kalnciema muižas apbūves galvenās daļas – muižas ļaužu dzīvojamajām mājām un muižai piederošajām saimniecības ēkām – nekas nav saglabājies vai ticis detalizēti dokumentēts. Kā jau valsts muiža bez īsta saimnieka ar īpašnieka gādīgumu, Kalnciema muiža nekad nav varējusi lepoties ar paliekošu mākslas un arhitektūras mantojumu – kapitālu kungu māju vai pat pili ar kompleksu, ko būtu vēlējušies iekopt un uzturēt īpašnieki. Kalnciema apkaime arī smagi cietusi karos – īpaši Pirmajā pasaules karā un Neatkarības karā, kad gājusi bojā lielākā daļa apkārtnes ēku.

Muižas apbūve, kas pamatā bija tapusi 16.–19. gadsimtā un no kuras šodien saglabājusies viena 19. gadsimta otrajā pusē celta ēka, ir samērā tipisks lauku kroņa muižiņas ansamblis, kādi Latvijas laukos nav retums. Kā tas nereti sastopams nelielās lauku muižiņās un lēņu muižās, pati “kungu māja” jeb dzīvojamā māja (Kalnciemā beigusi pastāvēt 1938. gadā) celta no koka, bet no mūra celtas tikai atsevišķas saimniecības ēkas (arī vairums saimniecības ēku koka, parasti guļbūves tehnikā, bieži ar salmu jumtu), mūra ēku galos bijusi sastopama raksturīgā pildrežģa konstrukcija u. c. samērā tipiski elementi.

Muižas komplekss bija izvietots pašā Lielupes krastā, dzīvojamai mājai vieta atvēlēta smilšu pakalniņā pie pašas pārceltuves, blakus tai – citas saimniecības ēkas. Laika gaitā izveidojušās divas iegarenas muižas centra apbūves joslas jeb ēku grupas: viena paralēli Lielupei, otra gar sauszemes ceļu, kas veda uz Lielupes pārceltuvi un dzīvojamo māju. Centra apbūves izveidi ierobežojuši senas jūras kāpas fragmenti – vairāki smilšu pakalni, no kuriem līdz šodienai muižas centra vietā saglabājušies divi seni kapu kalniņi – Kalnciema kapsēta.

Pirmās drošās un izsmeļošās ziņas par muižas kompleksu sniedz 1793. gada 30. septembra revīzijas akts, kurā bez “veca augļu un dārzeņu dārza” uzskaitīts nedaudz mazāk kā 20 ēku, ieskaitot atsevišķas ēkas zem viena jumta: 1. dzīvojamā māja no tēstiem baļķiem, uz labiem pamatiem, jumts segts ar Holandes dakstiņiem, “labajā pusē istaba, ar vienu gala un trim sānu kambariem, divām melnām glazētu podiņu krāsnīm, kreisajā pusē istaba ar vienu gala un diviem sānu kambariem un divām melnām glazētu podiņu krāsnīm, ar diviem pagarinātiem skursteņiem, vienā galā aukstā istaba, griesti un grīda no dēļiem, logi uz svina un durvīs caurejošas slēdzenes”. 2. Iebraucamā vieta no tēstiem baļķiem, uz samērā labiem pamatiem, ar salmu jumtu un “pagarinātu” skursteni. “Abos galos pa podiņu krāsnij, griesti un grīda no dēļiem, logi ar svinu, un tie un durvis ar dzelzs apkalumu.” 3. Degvīna brūzis no tēstiem baļķiem, “uz maziem pamatiem, jumts no Holandes dakstiņiem, ar pagarinātu skursteni, nepieciešams nopietns remonts”. 4. Divi staļļi un ratnīca (zem viena jumta), uz sliktiem pamatiem, ar salmu jumtu, sliktā stāvoklī, “jo lielākā daļa sienu gandrīz pilnībā izpuvušas”. 5. Mazā dubultā rokas klēts, no tēstiem baļķiem, ar salmu jumtu, uz zemiem pamatiem, arī nepieciešams remonts. 6. “Trīsdaļīga lielā labības klēts” (trīs klētis), “no tēstiem baļķiem, ar salmu jumtu, uz labiem pamatiem, durvīs caurejošas slēdzenes un vienā galā degvīna pagrabs.

(..) 7. Rīku šķūnis no tēstiem baļķiem, ar salmu jumtu, "pavisam sabrucis un slikts". 8. Mazs stallis, kopā ar ratnīcu, no tēstiem baļķiem, ar salmu jumtu, "samērā vecs". 9. Maza veļas mājiņa, ar skaidu jumtu, no tēstiem baļķiem. 10. Rija no tēstiem baļķiem, ar salmu jumtu uz zemiem pamatiem, ir divas karstās graudu žāvētavas, divi graudu šķūņi un uz durvīm nepieciešamais dzelzs apkalums. 11. Strādnieku staļļi, no tēstiem baļķiem, zem salmu jumta. 12. Divi lauka šķūņi no tēstiem baļķiem, zem salmu jumta. 13. Iesala rija jeb alus brūzis, no tēstiem baļķiem, zem salmu jumta, uz nelieliem pamatiem.

Kā redzams, lielākā daļa saimniecības ēku bija būvētas lauku amatniecības tradīcijās ar tēstiem guļbaļķiem un salmu vai skaidu jumta segumu; tikai divu ēku jumts segts ar t. s. Holandes dakstiņiem, domājams, no sarkani iekrāsota māla. Atsevišķu, domājams, 18.–19. gadsimtā tapušu mūra ēku celtniecībā, kā redzams 20. gadsimta 20.–30. gadu fotoattēlos, izmantotas arī pildrežģu (fahverka) konstrukcijas, no būvmateriāliem – gan ķieģeļi, gan dolomītakmeņi no Lielupes otrā krastā esošajām ķieģeļnīcām un akmeņlauztuvēm. Pamatā Kalnciema muižas komplekss gan tradicionāli sastāvējis no koka apbūves. Kā jau minēts, nomnieki nebija ieinteresēti kapitālu (mūra) un kvalitatīvu būvju celtniecībā – pat ne tad, ja būvdarbu izmaksas vismaz daļēji kompensēja muižas juridiskā īpašnieka (hercoga administrācija, vēlāk guberņas vadība).

18. gadsimta beigās–19. gadsimta sākumā – iespējams, revidentu ieteikumu un norādījumu iespaidā – muižas komplekss īsā laikā piedzīvoja vairākas jaunbūves un pārbūves: 1795. gadā uzcelts lauka šķūnis, 1796. gadā – ratnīca, 1797. gadā – ledus pagrabs, ap 1800. gadu – maza klēts un stallis, 1808. gadā – divas klēts zem vien jumta. 1799. gadā tika pārbūvēta dzīvojamā māja, 1808. gadā – kalpu māja, 1817. gadā – klēts. Kā atzīmēts 1819. gada dokumentā, kurā fiksētas minētās ziņas par ēku celtniecību, tobrīd viss ticis turēts labā stāvoklī.

Nākamā revīzija muižā notika 1831. gadā, un tajā uzskaitīto ēku saraksts un apraksts kopumā sakrīt ar 1793. gada revīzijas materiāliem; muižas komplekss šai laikā sastāvēja no 16 atsevišķām ēkām, kuru vidū bez dzīvojamās mājas bija kalpu māja, degvīna un alus brūzis, rīku šķūnis, ratnīca un zirgu stallis, mazais zirgu stallis četriem zirgiem, aka, trīs graudu klēts uz laukakmeņu pamatiem, mazā veļas māja, klēts, rija, 24 asis garš lauka šķūnis ar jaunu salmu jumtu un vēl viens lauka šķūnis. Kopš iepriekšējās revīzijas muižas komplekss bija papildinājies ar siernīcu uz pāļiem, maltuvi ar salmu jumtu un, pats galvenais, diviem krogiem, no kuriem viens bijis uz augstiem mūrētiem pamatiem un dakstiņu jumtu, otrs – zemāks, ar salmu jumtu. 1892. gadā Kalnciema muižas paspārnē jau darbojās astoņi krogi.

Nav ziņu par tālāko muižas kompleksa likteni 19. gadsimta vidū–otrajā pusē. Saglabājušies divu ēku būvprojekti no gadsimta nogales. Domājams, ap 1882. gadu ieprojektēts pagasta tiesas nams muižas ansambļa ietvaros (domājams, tika īstenots), bet 1882. gada 29. septembrī Kurzemes guberņas valdē tika apstiprināts vēl vienas jaunas muižas palīgēkas (nelielas dzīvojamās mājas) būvprojekts.

Sākot ar 19. gadsimta otro pusi, muižā mājāja visas Kalnciema pagasta pārvaldes struktūras – pagasta valde un padome (jeb vietnieku pulks), pagasta tiesa, jo citu šo institūciju darbībai piemērotu ēku pagastā, cik zināms, nebija. Trūkst precīzu ziņu, kurā gadā uzcelta (un vai vispār uzcelta paredzētajā veidolā) ap 1882. gadā projektētā pagasttiesas māja un kad Kalnciema

amatvīri–zemnieku pārstāvji uzsāka darbu muižas ēkās (vai pēc 1866. gada, varbūt jau agrāk vai vēlāk?). Zināms, ka ilgstoši pagasta vadība darbojusies kādā citā muižas ēkā, kas saglabājusies līdz mūsu dienām un ir nedaudz (bet tikai nedaudz) atšķirīga no būvprojektā redzamās pagasttiesas ēkas. Ņemot vērā to, ka, izmantojot vairākus senus fotoattēlus, vietējo iedzīvotāju atmiņas un praktiskus pētījumus dabā, nav izdevies apzināt vietu, kur varētu būt atradusies vēl viena līdzīga (1882. gadā projektētā) ēka bez dabā pastāvošā pagastvaldes nama, turklāt būvprojektā redzamā ēka pēc sava apveida (izņemot garumu divu ailu asu apjomā), plānojuma un pat atsevišķām būvdetaļām (kuru ņemšana vērā ēku identifikācijā gan ir ļoti slidena un nosacīta, jo šīs detaļas, protams, ir tipiskas attiecīgā laika – 19. gadsimta otrās puses – apbūvei kopumā) ir visai līdzīga dabā pastāvošajai ēkai, jāpieņem, ka šis ilggadējais pagastvaldes nams, kas saglabājies, ir zināmā būvprojekta mazliet sašaurināts (saīsināts pa vienai ailu asij katrā galā) variants. Pašu faktu, ka šīs institūcijas attiecīgajā muižas ēkā darbojušās jau cariskās Krievijas laikā (ja pieņemam, ka projektā un dabā redzamā celtnē ir viena un tā pati), apstiprina 1906.–1909. gadā uzņemta fotogrāfija, kurā redzami pagasta amatvīri – pagasta valdes un tiesas locekļi – pie ēkas lieveņa ar līdz mūsdienām saglabājušos ieejas portālu. Iespējams, šajā muižas ēkā zemnieku pašpārvaldes struktūras darbojušās jau kopš zemnieku brīvlaišanas 1817. (praktiski 1819.) gadā – tā dēvētā muižas pagasta vadība – zemnieku pārstāvēts pagasta vecākais un pagasta sapulce.

Bagāta vēsture ir Kalnciema muižas kompleksa ēkai, kura nojaukta 2022. gadā, bet kuras senākā daļa, domājams, bija celta jau 16.–18. gadsimtā. Zināms, ka vismaz 19. gadsimtā šajā ēkā darbojies krogs. Pateicoties 1900. gadā Krievijas impērijā ieviestajam spirta monopolam, 19. un 20. gadsimta mijā muižu krogi, kas bija uzplaukuši 19. gadsimtā, zaudēja savu nozīmi kā saimnieciski uzņēmumi un ienākumu vairotāji. Daudzi krogi bankrotēja un tika slēgti, kā tas notika arī ar Kalnciema muižas krogu. Tādējādi pavērās iespēja likvidētā kroga ēkā ierīkot citas, pagasta sabiedrībai noderīgas iestādes. Vispirms bijušā kroga namā tika izmitināti pagasta nespējnieki, ierīkojot, t. s. nabagmāju jeb veco un miesā vājo ļaužu namu. Ēkā notikušās pārbūves, nama stāvokli un pat iekārtojumu uz 20. gadsimta sākumu–pirmo pusi atmiņās vēlāk raksturojis pēc kara Zviedrijā dzīvojošais ievērojamais latviešu arhitekts Alfrēds Ginters (1910–2000): “leeja ēkā no ceļa puses priekšnamā (ķieģeļu klona grīda), pa kreisi – bijušā kroga lielā istaba, pārbūvēta par veco ļaužu mītni, paplašināta, nojaucot starpsienu, griesti nostiprināti ar pasiju. Paredzētajiem četriem nespējniekiem gultas izvietotas gar ārsienām, starp logiem. Telpas vidū, pie pasijas atbalststaba – liels ēdamgalds, tā tuvumā krāsns. Lielajai istabai pieslēdzas virtuve. Ēkas pretējā galā atradās telpa pārvaldniekam.” 1913. gadā Kalnciema pagasts tika pie pirmās aptiekas, kas atradās pagasta pārziņā. Domājams, ka tieši šajā ēkā – tās rietumu galā, kas nebija izmantots nespējnieku namam, – izmitinājās arī jaundibinātā veselības aprūpes iestāde, kas šai ēkā darbojās arī vēlāk, starpkaru posmā un padomju laikā.

Nav precīzu ziņu par pārējo muižas kompleksa ēku funkcijām laikā no 19. gadsimta pirmās puses līdz Pirmajam pasaules karam. Iespējams, ka muižas dzīvojamajā mājā jau tolaik mitinājās Jansonu dzimtas pārstāvji, kuras pārstāvji šo ēku apsaimniekoja vēlāk, jau pēc Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara.

Muižas komplekss pēc 1918. gada

Jau 19. gadsimta otrā puse un, it īpaši, 20. gadsimta sākums iezīmēja zināmu lūzumpunktu muižas ēku izmantošanas vēsturē, un pēc agrārās reformas 20. gadsimta 20. gados kompleksa svarīgākās ēkas, lielās līnijās raugoties, turpināja pildīt agrākās funkcijas.

Pirmais pasaules karš un Neatkarības cīņas bija atnesušas Kalnciema pagastam un muižas kompleksam milzu zaudējumus; gan tiešajā frontes joslā ar slavenajām kaujām Tīrelpurvā, gan atkāpjoties vācu karaspēkam, bija nodedzinātas un sagrautas teju visas pagasta ēkas un saimniecības. Vismaz līdz 20. gadu nogalei neskartas bija saglabājušās piecas muižas ēkas: dzīvojamā ēka, bijušais pagastvaldes nams, vecā kroga ēka (nespējnieku patversme un aptieka), kā arī vēl divas saimniecības ēkas pie pašas dzīvojamās mājas.

Agrārās reformas pirmajā posmā, kas Kalnciemā aizsākās 1920. un pamatā noslēdzās 1922. gadā, Kalnciema muiža, kas sastāvēja no 35 zemes gabaliem, tika sadalīta šādi: muižas centrs palika pagasta rīcībā, nelielus zemes pleķīšus saņēma četrklašu pamatskola, veco ļaužu mītne jeb nespējnieku nams, bet veco dzīvojamo māju ar zemes gabalu saņēma vecais strēlnieks Kārlis Jansons.

Bijušajā kroga ēkā darbu pēc Pirmā pasaules kara un agrārreformas turpināja gan veco ļaužu mītne, gan aptieka (tā nepārtrauca darbu muižas ēkā pat pēc atsevišķas doktorāta ēkas uzcelšanas Kalnciema centrā 1931. gadā). 1919. gadā ēka ieguva vēl trešo funkciju – tajā, kā jau tas bija tipiski Latvijas muižu liktenim starpkaru Latvijas laikā, tika izvietota vien no divām pagasta skolām. Skolai ierādītās telpas muižas ēkā izcēlās ne tikai ar šaurību, bet arī ar visai bēdīgu tehnisko stāvokli. Bija bojāts jumts, ēkas fasāde, vajadzēja pārmūrēt vairākas krāsnis, ieklāt jaunu grīdas segumu, bija nepieciešama logu iestiklošana, durvju nomaiņa u. tml. Turklāt nevarēja iztikt arī bez izmaiņām telpu izvietojumā, lai ēku pielāgotu skolas vajadzībām – klašu telpu, saimniecības kambara un skolotāju dzīvokļu izvietošanai. Plaši remontdarbi tika uzsākti 1919. gadā un turpinājās līdz 1920. gada rudenim, kopumā izmaksājot vairāk nekā 13 000 rbļ. Par muižas ēkā veiktajām pārbūvēm liecina 1920. gada aprīlī sastādītais jau daļēji īstenoto maksas aprēķins, kas sastādīts par 13 212 rbļ. (8665 rbļ. – darba spēka nodrošināšanai, 4547 rbļ. – būvmateriālu izmaksas). No šī dokumenta redzams, ka ticis nomainīts jumts (uzklāts dakstiņu segums), pārklātas grīdas, pārmūrētas krāsnis un plītis, nomainīti logi un durvis, veikts kosmētiskais remonts iekštelpās un ēkas ārpusē. Četrklašu jeb pirmās pakāpes pamatskola šajā ēkā darbojās no 1920./21. līdz 1934./35. mācību gadam, kad to pievienoja Kalnciema pagasta sešklašu pamatskolai (mūsdienās – Kalnciema vidusskola). Tā kā ēka vienkārši bija par šauru triju iestāžu izvietošanai, bet alternatīvas pagaidām nebija, skolēniem un skolotājiem visus piecpadsmit skolas pastāvēšanas gadus nācās paciest visai lielas neērtības, skolu inspektoru ziņojumos bieži tika kritizēta situācija, kas tika atzīta par nenormālu. Šīs situācijas vienīgais atrisinājums izrādījās skolas slēgšana. Veco ļaužu mītne, kura pēc skolas likvidācijas ieguva (atguva) vairākas papildus telpas, šajā ēkā atradās līdz 1944. gadam, kad šeit tika ierīkots ciema pagaidu klubs (līdz jaunā kultūras nama uzcelšanai); aptieka uz 1931. gadā celto doktorātu pārvācās vispirms 30. gadu vidū, bet otrreiz – 70. gados, starplaikā zināmos periodos atgriezdamās vecajā vietā. 50.–70. gados ēkā darbojās arī ciema veikals.

Muižas kompleksā celtā pagasta vadības ēka, kas Pirmā pasaules kara gados bija zaudējusi lauku klasicisma garā ieturēto lieveni – portiku ar balti krāsotām kolonnām un, domājams, trijstūrveida frontonu –, starpkaru laikā turpināja kalpot par Kalnciema pagasta administratīvo un civilo iestāžu mājvietu; tajā darbojās pagastvalde un tās kanceleja, pagasta padome (līdz 1935. gadam), pagasta goda tiesa, dzimtsarakstu nodaļa, krājaizdevu sabiedrība, policijas kārtībnieks. Ēkā otrajā stāvā atradās vietējā pastnieka (ziņneša) dzīvoklis. Pagasta vadība ēkā darbojās līdz pat 1949. gadam, kad administratīvās izsūtīšanas rezultātā atbrīvojās jauna ēka sākumā pagasta, tad ciema padomes izpildkomitejas un tās iestāžu iekārtošanai. Muižas ēkā tika ierīkoti dzīvokļi. Mūsdienās ēka ir privatizēta un tātad ir arī saglabājusies.

Bēdīgs liktenis starpkaru Latvijas laikā piemeklēja muižas dzīvojamo māju, kas 20. gadsimta 30. gadu nogali sagaidīja teju vai grausta stāvoklī (ēka, kā jau viss Kalnciems, visvairāk bija cietusi Pirmā pasaules kara laikā). Jau 20. gados Kalnciema muižas dzīvojamā māja nodēvēta par Upmaļiem. 1938. gada vasarā Kalnciema muižu garāmbraucot apmeklēja valsts vadītājs K. Ulmanis, kurš nav varējis samierināties, ka bijušais latviešu strēlnieks un kara invalīds spiests dzīvot tik nožēlojamos apstākļos. Jau jūlijā un augustā ar Ulmaņa personisku gādību un augstu valsts ierēdņu pārraudzību vecā muižas ēka tika pilnībā nojaukta un tās vietā uzcelta neliela mājiņa. Par šo pasākumu atbilstoši tālaika ideoloģiskajām nostādnēm plaši ziņots presē. “Jaunākās Ziņas” jūsmīgi vēstīja: “Jāņa Ķīviša un Harija Nolles vadībā 40 braši zēni jau šodien stājas pie darba, uzsākot veco un sagruvušo ēku nojaukšanu. To vietā jau tuvākās dienās pacelsies jaunas celtnes, kas dos iespēju jaunajam saimniekam ierīkot priekšzīmīgu saimniecību. Darba priecīgie zēni jau paspējuši nojaukt veco kūti un pašreiz strādā pie vecās dzīvojamās mājas nojaukšanas. Jauno dzīvojamo ēku cels vecās vietā. Zēni tur izrok vecos pamatus. Darbs ļoti grūts, jo pamati akmeņaini un pilni ķieģeļu šķembām. “Šeit ir pionieru apmeņlauztuve”, smiedamies saka pionieri. “Darbs nemaz nav vieglāks kā otrpus Lielupes.” Izrādās, ka tur atrodas pazīstamās Kalnciema akmeņlauztuves, kur strādā cietumnieki. Pionieros, kas savā darba nometnē izbraukuši pirmo reizi, garastāvoklis ļoti možs. “Šāds darbs mums visiem sagādā īstu prieku,” saka Harijs Nolle.” Šis prezidenta Ulmaņa solis, protams, tika kā zināma priekšzīme slavēts gan “galma” mēnešrakstā “Sējējs”, gan citu izdevumu slejās, pieminot arī to, ka vecā, nolaistā muižas māja estētiski un idejiski konfliktējusi ar apkārtnē redzamo sakoptību gan pagasta sabiedriskajās ēkās, gan privātajās sētās.

Trūkst ziņu par pārējo divu 18.–19. gadsimtā celto saimniecības ēku likteni starpkaru periodā un pēckara posmā. Kā vedina domāt citētajā rakstā lietotā daudzskaitļa forma, rakstot par ēku nojaukšanu, visticamāk, reizē ar veco dzīvojamo māju no zemes virsas pazuda vēl kāda ēka, kas no agrākā muižas kompleksa bija saglabājusies vēl 20. gadsimta 20.–30. gados. 50.–60. gados “dzīvas” vēl bija vismaz trīs ēkas, zināms, ka uz 1990. gadu vēl bija saglabājušās divas neskartas celtnes un vienas ēkas atliekas, kas jau pirmajos pēcatmodas gados likvidētas. Līdz 90. gadu vidum neskartas bija saglabājušās tikai divas bijušās Kalnciema muižas ēkas – bijušais krogs un pagastnams. Šodien saglabājusies tikai ēka, kuru varam uzskatīt par bijušās pagastmājas namu, kas celts 19. gadsimta 80. gados.

Dāvis Beitlers



Agrākās Kalnciema muižas kompleksa centrālās daļas kopskats Lielupes krastā ar senās pārceltuves un kuģīšu piestātnes vietu 20. gs. 20. gadu nogalē–30. gadu sākumā. Otrā ēka no kreisās puses – vecā muižas dzīvojamā māja, kas nojaukta 1938. gadā. Foto no Kalnciema muzeja krājuma

Materiāla tapšanā izmantoti Valdas Vilītes, Imanta Lancmaņa, Ritas Ķirsones un D. Beitlera pētījumi, kā arī pirmavoti no Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas valsts vēstures arhīva, Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes arhīva, kā arī Kalnciema muzeja krājuma

Dāvja Beitlera teksts, kurš šajā redakcijā tapis 2024. gadā, ir aizsargāts ar autortiesībām, un ikviens tā pārpublicēšana pa daļām vai kopumā saskaņojama ar autoru (e-pasts: davis.beitlers@tvnet.lv, davis.beitlers@jelgavasnovads.lv) vai Kalnciema muzeju (kalnciemamuzejs@inbox.lv), ar kuru saskaņojama arī šeit publicētās fotogrāfijas izmantošana